

SZEMLE

SZOLGÁK SZÁJA

John Baugh könyve, amely magyarra fordítva a „Szolgák szájából” címet viseli, tudományos igénnyel, ugyanakkor személyes hangnemben és szimpátiával megírt tanulmánykötet, amelynek fő témája a fekete amerikaiak által beszélt angol nyelv (AAVE: African American Vernacular English, afrikai-amerikai vernakuláris angol). A fekete angolhoz¹ kapcsolódóan foglalkozik oktatáspolitikai kérdésekkel, felmerülő jogi vitákkal, konkrét eseteket is bemutatva. Módszertani javaslatokat fogalmaz meg a nem standard angolt beszélő gyermekeket tanító tanárok számára. A kötet ugyancsak tartalmaz a fekete angol nyelvvel kapcsolatos szociolingvisztikai, illetve etnográfiai-nyelvészeti elemzéseket. Mindezek célja, hogy egyrészt felhívja a figyelmet a fekete angollal kapcsolatos negatív attitűdökre, vitákra, nyelvi és oktatáspolitikai anomáliákra, másrészt, hogy küzdjön ezek ellen a tájékoztatás, („felvilágosítás”) a nyelvészet objektív módszereire alapozott kutatások eredményeinek közzététele által.

Baugh röviden áttekinti a volt rabszolgák nyelvének történetét, hangsúlyozva a rabszolgaság nyelvi következményeit, a standard angoltól eltérően fejlődő, a feketék által beszélt nyelvvel kapcsolatos konfliktusokat. Külön fejezetet szán a szerző a fekete angollal kapcsolatos bírósági eljárások bemutatására. Baugh több ilyen tárgyalásról is beszámol, amely a precedensekre épülő angolszász jogrendszerben hangsúlyozott jelentőséggel bír. Ebben a kötetben jelenik meg először együtt Baugh két legfontosabb és legeredetibb nyelvészeti tanulmánya, a „steady” és a „come” fekete angolbeli, a standard nyelvtől eltérő használatáról.

A szerző személyesen is érintett a témában, hiszen fekete amerikai családból származik. Ugyanakkor az átlagos fekete-amerikaiakhoz képest különlegesen szerencsés helyzetű: értelmiségi családba született (mindkét szülője egyetemet végzett, tágabb rokonságában sok a pedagógus). Philadelphiából származik, ahol a feketék soha nem voltak rabszolgák,² és ezért – ellentétben a rabszolgákként tartott feketékkel – az iskolai karrier nem volt eleve elzárva családja elől. A szemé-

lyes érintettség előnyt is jelent Baugh munkájában, hiszen ezáltal olyan adatokhoz juthat hozzá, amelyek egy fehér kutató esetében nehezebben hozzáférhetőek, illetve a fekete angol nyelvet személyesen is ismervén nagyobb nyelvi intuícióval rendelkezik. (Példaként említhető, hogy egyik – a könyvben is szereplő – szociolingvisztikai vizsgálatának alapjául egy személyes tapasztalata szolgált, amely ráébresztette arra, hogy a faji alapú megkülönböztetés mellett nyelvi alapon történő megkülönböztetés is létezik, és ez a felismerés lett az újabb kutatás kiindulópontja.)

Az AAVE tanulmányozása egyébiránt jelentős szerepet játszik a legkorszerűbb szociolingvisztikai kutatásokban, a fekete angol nyelvvel kapcsolatos tanulmányok már nagyobb múltra tekintenek vissza. Példaként említhető, hogy William Labov elsődleges forrásnak használta a fekete angolt szociolingvisztikai elméleteinek kidolgozásához. (Baugh egyébként Labovnak külön is lerója tiszteletét, elismerve, hogy egyik, 1972-ben publikált munkája jelentősen inspirálta.)³

A kötet – amelyhez Labov írta az előszót – három fő részre tagolódik: az első bevezető jellegű, ahol az *első fejezetben* megismerkedhetünk a fekete angollal kapcsolatos néhány általánosan elterjedt téves elképzeléssel (pl. beszélői „lusták, közömbösek, intellektuálisan kevesebbre képesek”), illetve ezek eloszlása céljából néhány magyarázattal (pl. a már korábban említett rabszolgaság káros következményeivel). A *második fejezetben* a nyelvészeti elfogultság néhány hatásáról esik szó. Baugh leszögezi, hogy a nyelvészeti álláspont szerint minden nyelv egyenlő, ugyanakkor a társadalom ezt nem tükrözi, hiszen minden társadalomban szükségszerűen megtalálhatók a dominancia-viszonyok. Felhívja a figyelmet arra, hogy a faji előítéletnek nyelvi vonatkozása is van. Itt hivatkozik néhány „tudományos” tézisre, Arthur Jensen, illetve később Thomas J. Farell tollából. Jensen a fekete gyerekek faji alapon való intellektuális alsóbbrendűségéről ír, Farell szerint pedig az irodalmi képességek terén szenvednek hiányt a fekete amerikai iskolások, amely szerinte a nyelvi írásbeliség hiányának róható fel. Baugh ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az írásbeliség, hasonlóan a művé-

1 A szerző az afrikai-amerikai angol kifejezést használja, magyar kontextusban azonban – úgy érzem, a fekete angol természetesebbnek tűnik, és nem járul hozzá olyan pejoratív felhang, mint az amerikai angolban. A megnevezés, illetve önmeghatározás témakörével Baugh egyik, a könyvben is szereplő felmérése külön foglalkozik.

2 Ld. Kontra, Miklós – Baugh, John: Should They Give Up Their Language and Culture Voluntarily? (Interjú). In: Regio 1994 (angol szám): p. 165.

3 A szóban forgó mű: Labov, William (1972) *Language in the Inner-City: Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

szeti képességekhez, és ellentétben a nyelvi képességgel nem velünk született, hanem idő, képzés és a szóbeli nyelvi fejlődés kombinációjának eredménye, illetve nem kis mértékben anyagi támogatás kérdése.

A második részen belül, amely az „AAVE oktatáspolitikai és társadalmi relevanciája” címet viseli, a *harmadik fejezetben* a szerző bemutatja az amerikai oktatáspolitikai egyik, 1985-ös, nagyszabású „Ami működik” (What Works) elnevezésű országos programját, amelynek kapcsán rámutat annak hiányosságaira, nevezetesen arra, hogy a benne megfogalmazott irányelvek, oktatáspolitikai javaslatok a nem standard angol nyelvet beszélő amerikai gyermekek oktatásában kevésbé használhatók. A *negyedik fejezet* konkrét módszertani útmutatókkal szolgál gyakorló pedagógusok számára, személyes vonatkozásokkal megtűzdelve – a szerző nővére, nagybátyja, és annak felesége is különböző nagyvárosok zsúfolt iskolakörzeteiben, hátrányos helyzetű gyermekekkel foglalkozó iskolákban gyakorló pedagógusok, ahol a legnagyobb gondot a növekvő erőszak, a kábítószer terjedése és a nyugodt, kiegyensúlyozott tanuláshoz szükséges feltételek hiánya okozza.

Az *ötödik fejezet* tárgyalja a nyelvi diszkriminációval kapcsolatos bírósági tárgyalások és esetek sorát, amelyek precedensként állnak további incidensek előtt. Az oktatásügyet az egészségüggyel állítva párhuzamba, a szerző az orvosi műhiba mintájára bevezeti a „tanítási műhiba”, hanyagság (educational malpractice), fogalmát, és valós példákon keresztül tárgyalja ennek jogi, illetve az oktatásüggyel, azon belül is a fekete angol nyelvvel kapcsolatos vonatkozásait. A legnevezebb (a legnagyobb visszhangot és hatást kiváltó) ezek közül az ún. „Ann Arbor Black English Trial” – tulajdonképpen ez a per indította útjára az iskola nyelvvel, illetve a nyelvi változatok iskolai használatával kapcsolatos viták és kutatások sorát. A tárgyalás a hatvanas évek polgári jogok mozgalmának következménye, amennyiben ebben az időszakban vált számos amerikai előtt nyilvánvalóvá, hogy a feketék és fehérek történelmi szegregációja egyenlőtlen esélyeket terem-

tett az oktatásban. Az Ann Arbor-i perben hozott bírósági döntésnek az volt a legfőbb eredménye, hogy egyre több kezdeményezés született azzal a céllal, hogy a tanárokat a nyelvi különbségek iránt fogékonyabbá tegyék.⁴ Fontos és kényes kérdésre mutat rá a kaliforniai Oakland-i oktatási vita, amely azért eredményezett felháborodást és került le végül a naprendről, mert faji alapon próbált kezelni egy nyelvészeti problémát. Az „Ebonics”-vita néven elhíresült eset tulajdonképpen azt a kérdést vetette fel, hogy vajon a fekete angol (Ebonics)⁵ külön nyelv, vagy az amerikai angol egy dialektusa.⁶ A probléma ebben az esetben abból fakadt, hogy az Iskolatanács faji alapon történő döntést hozott (például figyelmen kívül hagyott olyan, nem a standard angolt beszélő gyermekeket, akiknek az afrikai-amerikai gyermekekhez hasonlóan nehézségeik voltak a standard angollal).

Baugh álláspontja a jogi vitákkal kapcsolatban – az állami beavatkozással szembeni hagyományos amerikai „idegenkedésnek” megfelelően, valamint az oktatási rendszer decentralizáltságára és az iskolák nagyfokú autonómiájára alapozva – az, hogy mivel a hivatalos beavatkozás túl sok időt vesz igénybe, olyan „gyógymódot” kell találni az oktatásban elkövetett „műhibákra”, melyek minimálisan csökkentik a precedensek szükségességét. A perek is azt mutatják, hogy a bíróságok vonakodnak szakmai útmutatást adni a pert nyert felpereseknek, és ehelyett inkább felkérlik az illetékes oktatásügyi hatóságokat, hogy nyújtsanak be hivatalos tervet arra vonatkozóan, hogy az oktatási mulasztást hogyan lehet megszüntetni. Ez egyben racionális javaslat az oktatásügyre szánt pénz felhasználására, amely a bírósági pereskedés, és a műhibák helyrehozatala helyett a „megelőzésre” helyezné a hangsúlyt, azaz az oktatásban az esélyegyenlőség megteremtésére szánna a költségeket.

Végül a *hatodik fejezet* zárja ezt a gondolatkört, amely több szociolingvisztikai kutatásra hivatkozva (pl. Weinreich, vagy Fishman művei a nyelvi előítéltről, Labov híres vizsgálata az [r] hang változatainak hasz-

4 1977-ben az ann arbor-i Martin Luther King Általános Iskola szülői beperelték az iskolát és az iskolakörzeter azzal a váddal, hogy az iskola tizenöt diákja esetében nem vették figyelembe azokat a kulturális, társadalmi és gazdasági tényezőket, amelyek megakadályozták őket a rendes iskolai előmenetelükben. Két évvel később a bíróság döntésében arra kötelezte az iskolaszéket, hogy a bírói végzést követő harminc napon belül dolgozzanak ki egy olyan tervet, amely segíti a tanárokat abban, hogy azonosítsák a fekete angolt beszélő gyermekeket, és olyan eszközöket adjanak a kezükbe, amelyek segítik őket munkájukban, hogy a standard angol nyelv olvasására megtanítsák őket. A fekete angol sajtóságait tárgyalja és a pert részletesebben ismerteti Kontra Miklós „A sztenderd amerikai és a néger angol különbségéről” c. cikke a Kemény Gábor szerkesztette *Normatudat – nyelvi tudat* c. könyv (MTA Nyelvudományi Intézet, 1992) 109–115. lapjain.

5 Szóújítás: az ében szóra utal, amelynek fekete színe asszociációt tartalmaz az afrikai amerikaiak sötét bőrszínére. Az Országshíradó szerint az „ebony” szónak a bizalmas nyelven van egy olyan jelentése, hogy néger (nő).

6 Az ügy hátrere, hogy az Oaklandi Iskolatanács az adott iskolakörzeterben határozatban deklarálta 28 000 fekete amerikai gyermek elsődleges nyelvének az „Ebonics”-ot.

nálatáról)⁷, és felvázolja Baugh saját elméleti modelljét a nem-standard dialektusok ábrázolására, arra hívja fel a figyelmet, hogy a törvény előtti egyenlőség biztosításának nyelvi akadályai is vannak, amit egy olyan többnyelvű társadalom esetében, mint az amerikai, a bírósági rendszerben is figyelembe kell venni. Baugh személyes véleménye szerint mindezt – az általános iskolától kezdve a felnőttoktatásig bezárólag – az oktatáson keresztül kell megoldani, ily módon kialakítva az állampolgárok nyelvi toleranciáját és tájékozottságát. Baugh személyes szakmai tapasztalataira hivatkozva hangsúlyozza, hogy a dialektusbeli különbségek nem tükrözik az intellektuális képességeket vagy a személyes tisztességet.

A harmadik rész társadalmi kontextusba helyezi a kommunikáció kulturális aspektusait, az ún. „black power handshake” (feketék között használt speciális kézfogás) – jelentőségének és jelentésének feltárásával és az önmeghatározás időben történő változásainak bemutatásával. A *nyolcadik fejezet* érdekes történelmi áttekintést nyújt, kezdve az afrikai amerikai elnevezéssel, amely 1988-ban került be a köztudatba, majd néhány konkrét példán keresztül bemutatva, hogy ugyanaz a kifejezés milyen érték váltáson ment keresztül. (Például míg korábban a „színes”, „néger” elnevezéseket magukra használták az érintettek, ezeknek a szavaknak az évek során pejoratív értelmük lett, míg a korábban sértőnek talált „fekete” megnevezés mára már elfogadottnak tűnik). Baugh itt visszautal az „Ebonics” elnevezésre is, amely a tömegsajtóból került a köztudatba. A fejezet a témában végzett három kutatás eredményét is bemutatja.

Jogi vonatkozású konklúziójában Baugh azt a kérdést veti fel, hogy vajon a feketék sértő kifejezésekkel való illetését a véleménynyilvánítás szabadságának alkotmányos joga biztosítja, vagy ez a kérdés inkább az alkotmány első módosításában megfogalmazott, faji inzulzusok tiltásának hatása alá tartozik; a szerző a nyelvészek körébe utalja ennek a kérdésnek objektív megvizsgálását, és a döntés meghozatalát is tőlük várja.

A negyedik rész tárgyát a fekete angollal kapcsolatos nyelvészeti elemzések alkotják. A *kilencedik fejezet* a „steady” határozószónak a fekete angolban meglévő, a standard angoltól eltérő használatát és szemantikáját mutatja be,⁸ míg a *tizedik fejezet* a „come” igének a déli államokban is megfigyelhető, a személyes megfi-

gyelés és vélemény kifejezésére szolgáló jelentésárnyalatáról nyújt átfogó elemzést. Baugh ezeket a jelenségeket a „nyelvi rejtőzködés” (linguistic camouflage) kategóriájába sorolja, amelynek az iskolai oktatás számára is fontos üzenete van, mivel máshogy értelmezik a dialektust beszélő gyermekek, és az azt nem ismerő tanárok, és ez félreértések forrása lehet. A szerző fontosnak tartaná, hogy ezek az eredmények a nem standard nyelvet beszélő gyermekek tanárai számára elérhetővé váljanak. A *tizenegyedik fejezet* a „hiperkorrektció” (túl-kompenzált nyelvi jelenségek, amelyek a nem standard beszélők azon igyekezetéből fakadnak, hogy beszédük standardnak hasson) mintájára bevezeti a „hipokorrektció” fogalmát arra a jelenségre, amikor a standard angolt anyanyelvként beszélő feketék szolidaritásból a fekete angolt beszélik, azonban az anyanyelvi kompetencia hiányában hasonlóképpen hibákat vétnek, mint a hiperkorrektció esetében. Baugh megjegyzi, hogy a hipokorrektció a fekete angol presztízse utal és tovább árnyalja a nem standard változatot. A fejezet a témában zajló kvalitatív kutatásokat is bemutat, és további, kvantitatív kutatások elvégzésére bátorít. A *tizenkettedik fejezet* kapcsolódik az előzőekhez annyiban, amennyiben célja továbbra is az, hogy a nyelvészet eszközeivel elhárítsa az akadályokat a társadalmi egyenlőség, igazságosság és esélyegyenlőség útjából, a hangzás alapján történő nyelvi percepciók csalókaságának bemutatásán keresztül, szintén fontos kutatásokra alapozva.

Az ötödik rész a következtetések levonásával, kutatási trendek áttekintésével és új kutatási területek kijelölésével zárul.

A kötet tanulságos és érdekes lehet nyelvészeknek, oktatáspolitikusoknak, illetve gyakorló pedagógusoknak, de akár a laikus közönség számára is. Érdekes a nyelvi vitákból kibontakozó bírósági tárgyalások bemutatása, noha Baugh maga nem ezeket tartja a legjobb módszereknek: szerinte az a helyes megközelítés, amely figyelembe veszi a diákok nyelvi integritását, és a gyermekek által otthon beszélt nyelvet, és kultúrjukat – a társadalmi-gazdasági státusztól függetlenül – tiszteletben tartja. Ez a fajta megközelítés, úgy vélem, a magyarországi nem standard nyelvet beszélő gyermekek iskolai oktatásánál is haszonnal alkalmazható lenne.

Bár a könyv nem csupán nyelvészeti tanulmányokból áll, annak, hogy szerzője nyelvész,⁹ külön jelentő-

7 Weinreich, Uriel (1953) *Languages in Contact*. The Hague: Mouton; Fishman, Joshua (1972) *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton; Labov, William (1966) *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics.

8 Érdekes, hogy Baugh saját közlése szerint erre a jelenségre William Labov fia, Simon hívta fel a figyelmét. Ld. Kontra, Miklós – Baugh, John. Should They Give Up Their Language and Culture Voluntarily? (Interjú). In: *Regio* 1994 (angol szám): p. 158.

9 John Baugh a Stanford Egyetemen a nyelvészet és a pedagógia professzora.

sége van, hiszen a téma olyan, ami sok szubjektív értékeléssel, gyakran előítéletekkel hoz felszínre. A nyelvészet pedig, mint objektív módszertannal rendelkező tudomány segíthet például azoknak a szintaktikai/szemantikai/morfológiai/fonológiai és fonetikai, illetve szemantikai/pragmatikai különbségeknek az objektív feltárásában, amelyek a különböző dialektusok, illetve az azokat beszélők között megtalálhatók. Ezeknek a különbségeknek a feltárása pedig segítheti a domináns társadalmi csoportok toleránsabbá válását, illetve növelheti a társadalomnak a nyelvi sokszínűség iránti fogékonyságát.

A recenzió kapcsán nem lehet megkerülni a magyarországi cigány gyermekek oktatásával kapcsolatban kínáló párhuzamok megvonasát. A cigányság az amerikai feketékhez hasonlóan hátrányos helyzetű csoport(ka)t alkot, akik elől „a kulturális és gazdasági” előnyök éppúgy el voltak zárva, és hasonlóképpen jellemző kultúrájukra az írásbeliség hiánya. Esetükben a kérdést tovább bonyolítja a nyelvi összetettség: egyes cigány csoportok kétnyelvűek, míg mások – a magyar anyanyelvű romungrok – nagy valószínűséggel nem (csak) a standard magyar nyelvet beszélik. Ennek a kérdésnek alapos nyelvészeti kutatása még vár magára. Az oktatáspolitikai szemszögekből pedig egyre sürgetőbben vetődik fel a cigány nyelvet, kultúrát ismerő, esetleg személyesen érintett pedagógusok képzésének, illetve az oktatásban való megjelenésének szükségessége. (John Baugh: *Out of the Mouth of Slaves*. Austin: University of Texas Press, 1999)

Saad Judit

NYELVKÖNYVEKRŐL – RENDHAGYÓAN

A tankönyvekről szóló könyvszemlékben általában kipróbált vagy kritikusan átolvasott tananyagokról, illetve tananyagcsaládokról szokás írni. Ebben az áttekintésben másra vállalkozom. Egyrészt arra keresek választ, hogyan változott az idegen nyelvek tanításában használt tananyagok választéka a kilencvenes évek során, másrészt, hogy a piaci kínálat bővülése milyen változásokat hozott magával az iskolákban, a nyelvórai munkában a tanárok és a nyelvtanulók szemszögéből.

Az idegen nyelvek tanulását segítő tananyagok piaca az elmúlt néhány év során sosem látott mértékben és tempóban bővült. A hagyományosan országszerte iskolatípusonként azonos tankönyveket, a többi tantárgyhoz hasonlóan, felváltotta a tananyagok hihetetlenül széles választéka. A változásokat jól szemlélteti az alábbi néhány adat, mely az alapfokú oktatás tankönyvjegyzé-

kében szereplő nyelvkönyvek és kiegészítő anyagok számának változását mutatja három tanévben:

Nyelv	1989/90	1994/95	2000/01
Angol	6	214	448
Német	6	88	230
Orosz	16	19	23
Francia	6	13	38
Olasz	0	4	16
Latin	0	1	28
Spanyol	0	2	14

Mint a táblázatból látható, a felkínált tananyagok száma nemcsak a leggyakrabban tanított angol és német nyelvből, hanem a kevésbé népszerű nyelvekből is megsokszorozódott: az angol esetében a választék 75-szörösre, németből 38-szorosra nőtt, latinból a nulláról emelkedett 28-ra. Ezzel a robbanásszerű növekedéssel a felkínált tananyagok listája egyúttal nehezen áttekinthetővé is vált.

A tankönyvpiacra legnagyobb szezletet az Oxford University Press szerezte meg magának kiváló marketing stratégiája segítségével. A 12 legnagyobb tankönyvkiadással is foglalkozó kiadó közül az ötödik helyen áll Magyarországon, az elmúlt tanévben 125 különböző tankönyv forgalmazásával a tankönyvpiaci részesedése elérte a 4 százalékot. Egy rövid körkérdésre adott válaszban Kelemen Ferenc, a kiadó egyik hazai képviselője kijelentette, hogy az ország iskoláinak legalább 80 százalékában vannak jelen: van, ahol egy-egy csoport tanul könyvekből, másutt az iskola összes tanulója kiadványait használja.

Kevésbé elterjedtek a Cambridge University Press tananyagai. A körkérdésre György Mariann, a kiadó képviselőjében a fentihez hasonló arányokat nem tudott idézni, de például a legnépszerűbb tankönyvek általános iskolások számára 1999-ben 4300 példányban fogytak (*Cambridge English for Schools*), míg a hazai középiskolákban és nyelviskolákban gyakran használt kiegészítő nyelvtani gyakorlókönyvekből közel tízezer példányt adtak el.

Tanulságos az a stratégia, melyet a legsikeresebb kiadó évek óta alkalmaz. A tanárok és diákjaik bevonásával közelíti meg az iskolákat: évente közel ezer tanár megy el az ország különböző pontjain szervezett ingyenes tanár-tréninggel egybekötött bemutatókra, és versenyekre több ezer diák nevez be: tavaly 2600 tanuló számára állítottak ki oklevelet a *Millennium Time Capsule* elnevezésű versenyen, míg a *My Project on Animals* nevű pályázatukra közel 6000 diák küldött be pályamunkát.

A többi hazai és külföldi könyvkiadó nyelvkönyveinek forgalmazásáról nem sikerült adatokat fellelni, de nagyon valószínű, hogy az iskolák többsége a felkínált